

Diskrétní matematika B – 4. týden

Elementární teorie čísel – Řešení kongruencí

Michal Bulant

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

jaro 2019

Obsah přednášky

- 1 Řešení kongruencí
 - Binomické kongruence
 - Obecné polynomiální kongruence
 - Kvadratické kongruence a Legendreův symbol

- 2 Dalších pár slov o šifrách
 - Kryptografie s veřejným klíčem

Doporučené zdroje

- Jan Slovák, Martin Panák, Michal Bulant, *Matematika drsně a svižně*, MU Brno, 2013, 774 s. (též jako e-text).
- *Předmětové záložky v IS MU*
- Michal Bulant, výukový text k přednášce **Elementární teorie čísel**, <http://is.muni.cz/el/1431/podzim2014/M6520/um/main-print.pdf>
- William Stein, **Elementary Number Theory: Primes, Congruences, and Secrets**, Springer, 2008. Dostupné na <http://wstein.org/ent/ent.pdf>.

Doporučené zdroje – algoritmy

- Radan Kučera, výukový text k přednášce **Algoritmy teorie čísel**,
<http://www.math.muni.cz/~kucera/texty/ATC2014.pdf>
- Donald E. Knuth, **The Art Of Computer Programming**.
- Thomas H. Cormen, Charles E. Leiserson, Ronald L. Rivest, Clifford Stein. **Introduction to Algorithms**, MIT Press, 2009.
- Alfred J. Menezes, Paul C. van Oorschot and Scott A. Vanstone, **Handbook of Applied Cryptography**, CRC Press, 2001. (též jako e-text).

Dokončení důkazu.

Tato kongruence

$$n \cdot y \equiv b \pmod{\varphi(m)}$$

je řešitelná, právě když $d = (n, \varphi(m)) \mid b$ (a je-li řešitelná, pak má d řešení).

Zbývá dokázat, že $d \mid b$, právě když $a^{\varphi(m)/d} \equiv 1 \pmod{m}$.

Kongruence $1 \equiv a^{\varphi(m)/d} \equiv g^{b\varphi(m)/d}$ platí, právě když

$\varphi(m) \mid \frac{b\varphi(m)}{d}$, a to platí právě když $d \mid b$.

Důsledek

Za předpokladů předchozí věty, je-li navíc $(n, \varphi(m)) = 1$, má kongruence $x^n \equiv a \pmod{m}$ vždy řešení, a to jediné. Jinými slovy, umocňování na n -tou (kde n je nesoudělné s $\varphi(m)$) je bijekce na množině \mathbb{Z}_m^\times invertibilních zbytkových tříd modulo m .

Obecnější typy kongruencí

Při řešení obecné polynomiální kongruence $f(x) \equiv 0 \pmod{m}$ stačí zjistit, pro která celá čísla a , $0 \leq a < m$, platí $f(a) \equiv 0 \pmod{m}$. Nevýhodou této metody je její pracnost, která se zvyšuje se zvětšující se hodnotou m . Je-li m složené, $m = p_1^{n_1} \dots p_k^{n_k}$, kde p_1, \dots, p_k jsou různá prvočísla, a je-li navíc $k > 1$, můžeme nahradit tuto kongruenci soustavou kongruencí

$$f(x) \equiv 0 \pmod{p_1^{n_1}}$$

$$\vdots$$

$$f(x) \equiv 0 \pmod{p_k^{n_k}},$$

kteřá má stejnou množinu řešení, a řešit každou kongruenci této soustavy zvlášť. Tím získáme obecně několik soustav lineárních kongruencí, které už umíme řešit. Výhoda této metody spočívá v tom, že moduly kongruencí soustavy jsou menší než modul původní kongruence (a navíc je možné, jak brzy ukážeme, tyto kongruence ještě zjednodušit).

Příklad

Řešte kongruenci $x^5 + 1 \equiv 0 \pmod{11}$.

Příklad

Řešte kongruenci $x^3 - 3x + 5 \equiv 0 \pmod{105}$.

Řešení

Kdybychom postupovali obdobně jako dříve pro $m = 105$, museli bychom spočítat pro $f(x) = x^3 - 3x + 5$ sto pět hodnot $f(0), f(1), \dots, f(104)$. Proto raději rozložíme $105 = 3 \cdot 5 \cdot 7$ a budeme řešit kongruence $f(x) \equiv 0$ postupně pro moduly 3, 5, 7 a z řešení soustavy těchto kongruencí zrekonstruujeme řešení kongruence původní.

Kongruence modulo mocnina prvočísla

Postup pro řešení kongruencí modulo mocnina prvočísla udává důkaz následující věty.

Věta (Henselovo lemma)

Nechť p je prvočíslo, $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$, $a \in \mathbb{Z}$ je takové, že $p \mid f(a)$, $p \nmid f'(a)$. Pak platí: pro každé $n \in \mathbb{N}$ má soustava

$$\begin{aligned}x &\equiv a \pmod{p} \\ f(x) &\equiv 0 \pmod{p^n}\end{aligned}$$

právě jedno řešení modulo p^n .

Náznak důkazu

Důkaz.

Indukcí vzhledem k n : pro $n = 1$ platí díky předpokladu věty. Necht' dále $n > 1$ a věta platí pro $n - 1$. Bud' x řešení soustavy pro n , tedy i pro $n - 1$. Označme jedno z řešení soustavy pro $n - 1$ jako c_{n-1} a hledejme řešení pro n ve tvaru $x = c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}$. Je třeba zjistit, pro která k platí $f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}) \equiv 0 \pmod{p^n}$. Víme, že $p^{n-1} \mid f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1})$ a uijíme binomickou větu pro $f(x) = a_m x^m + \dots + a_1 x + a_0$. Odtud

$$f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}) \equiv 0 \pmod{p^n} \iff$$

$$\iff 0 \equiv \frac{f(c_{n-1})}{p^{n-1}} + k \cdot f'(c_{n-1}) \pmod{p}.$$

Přitom $f'(c_{n-1}) \equiv f'(a) \not\equiv 0 \pmod{p}$ a odtud vidíme, že existuje právě jedno řešení k této kongruence, a je tedy číslo $c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}$ jediným řešením dané soustavy modulo p^n . □

Příklad

Řešte kongruenci $x^4 + 7x + 4 \equiv 0 \pmod{27}$.

Řešení

Řešme nejprve tuto kongruenci modulo 3 (např. dosazením) – snadno zjistíme, že řešení je $x \equiv 1 \pmod{3}$. Zapišme řešení ve tvaru $x = 1 + 3t$, kde $t \in \mathbb{Z}$ a řešme kongruenci modulo 9.

$$x^4 + 7x + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$(1 + 3t)^4 + 7(1 + 3t) + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$1 + 4 \cdot 3t + 7 + 7 \cdot 3t + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$33t \equiv -12 \pmod{9}$$

$$11t \equiv -4 \pmod{3}$$

$$t \equiv 1 \pmod{3}$$

Zapsáním $t = 1 + 3s$, kde $s \in \mathbb{Z}$ dostaneme $x = 4 + 9s$.

Řešení

Po dosazení

$$(4 + 9s)^4 + 7(4 + 9s) + 4 \equiv 0 \pmod{27}$$

$$4^4 + 4 \cdot 4^3 \cdot 9s + 28 + 63s + 4 \equiv 0 \pmod{27}$$

$$256 \cdot 9s + 63s \equiv -288 \pmod{27}$$

$$256s + 7s \equiv -32 \pmod{3}$$

$$2s \equiv 1 \pmod{3}$$

$$s \equiv 2 \pmod{3}$$

Celkem dostáváme řešení $x = 4 + 9s = 4 + 9(2 + 3r) = 22 + 27r$,
kde $r \in \mathbb{Z}$, neboli $x \equiv 22 \pmod{27}$. □

Kvadratické kongruence

Naším úkolem bude najít jednodušší podmínku, jak zjistit, jestli je řešitelná (a případně, kolik má řešení) kvadratická kongruence

$$ax^2 + bx + c \equiv 0 \pmod{m}.$$

Z teorie, uvedené dříve, je snadné vidět, že k rozhodnutí, je-li tato kongruence řešitelná, stačí určit, je-li řešitelná (binomická) kongruence

$$x^2 \equiv a \pmod{p},$$

kde p je liché prvočíslo a a číslo s ním nesoudělné.

Pro určení řešitelnosti kongruence můžeme samozřejmě využít Větu o řešitelnosti binomické kongruence, její využití ale často naráží na výpočetní složitost, proto se (nejen) v kvadratickém případě snažíme najít kritérium jednodušší na výpočet.

Příklad

Určete počet řešení kongruence $x^2 \equiv 219 \pmod{383}$.

Řešení

Protože 383 je prvočíslo a $(2, \varphi(383)) = 2$, z věty plyne, že daná kongruence je řešitelná (a má 2 řešení), právě tehdy, když $219^{\frac{383}{2}} = 219^{191} \equiv 1 \pmod{383}$. Ověření platnosti není bez použití výpočetní techniky snadné (i když je to pořád ještě „na papíře“ vyčíslitelné). Ukážeme, jak tuto podmínku ověřit s pomocí Legendreova symbolu daleko snadněji.

Legendreův symbol

Definice

Nechť je p liché prvočíslo. *Legendreův symbol* definujeme předpisem

$$\left(\frac{a}{p}\right) = \begin{cases} 1 & p \nmid a, a \text{ je kvadratický zbytek modulo } p, \\ 0 & p \mid a, \\ -1 & p \nmid a, a \text{ je kvadratický nezbytek modulo } p. \end{cases}$$

Příklad

Protože je kongruence $x^2 \equiv 1 \pmod{p}$ řešitelná pro libovolné liché prvočíslo p , je $(1/p) = 1$.

$(-1/5) = 1$, protože kongruence $x^2 \equiv -1 \pmod{5}$ je ekvivalentní s kongruencí $x^2 \equiv 4 \pmod{5}$, jejímiž řešeními jsou $x \equiv \pm 2 \pmod{5}$.

Lemma

Nechť p je liché prvočíslo, $a, b \in \mathbb{Z}$ libovolná. Pak platí:

- 1 $\left(\frac{a}{p}\right) \equiv a^{\frac{p-1}{2}} \pmod{p}$.
- 2 $\left(\frac{ab}{p}\right) = \left(\frac{a}{p}\right) \left(\frac{b}{p}\right)$.
- 3 $a \equiv b \pmod{p} \implies \left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{b}{p}\right)$.

Důkaz.

ad 1. Pro $p \mid a$ je tvrzení zřejmé; pokud je a kvadratický zbytek modulo p , pak tvrzení plyne z Věty o řešitelnosti binomických kongruencí. Z téže věty plyne, že v případě kvadratického nezbytku je $a^{\frac{p-1}{2}} \not\equiv 1 \pmod{p}$. Pak ale, protože

$p \mid a^{p-1} - 1 = (a^{\frac{p-1}{2}} - 1)(a^{\frac{p-1}{2}} + 1)$ nutně $p \mid a^{\frac{p-1}{2}} + 1$, tj.

$$a^{\frac{p-1}{2}} \equiv -1 \pmod{p}.$$

ad 2. Plyne z 1.

ad 3. Zřejmé z definice.

Důsledek

- 1 *V libovolné redukované soustavě zbytků modulo p je stejný počet kvadratických zbytků a nezbytků.*
- 2 *Součin dvou kvadratických zbytků je zbytek, součin dvou nezbytků je zbytek, součin zbytku a nezbytku je nezbytek.*
- 3 *$(-1/p) = (-1)^{\frac{p-1}{2}}$, tj. kongruence $x^2 \equiv -1 \pmod{p}$ je řešitelná právě tehdy, když $p \equiv 1 \pmod{4}$.*

Nekonečnost počtu prvočísel tvaru $4k + 1$

Již s využitím těchto základních tvrzení o hodnotách Legendreova symbolu jsme schopni dokázat větu o nekonečnosti počtu prvočísel tvaru $4k + 1$.

Tvrzení

Prvočísel tvaru $4k + 1$ je nekonečně mnoho.

Důkaz.

Sporem. Předpokládejme, že p_1, p_2, \dots, p_ℓ jsou všechna prvočísla tvaru $4k + 1$ a uvažme číslo $N = (2p_1 \cdots p_\ell)^2 + 1$. Toto číslo je opět tvaru $4k + 1$. Pokud je N prvočíslo, jsme hotovi (protože je jistě větší než kterékoli z p_1, p_2, \dots, p_ℓ), pokud je složené, musí existovat prvočíslo p , dělící N . Zřejmě přitom žádné z prvočísel $2, p_1, p_2, \dots, p_\ell$ není dělitelem N , proto stačí dokázat, že p je rovněž tvaru $4k + 1$. Protože ale $(2p_1 \cdots p_\ell)^2 \equiv -1 \pmod{p}$, dostáváme, že $(-1/p) = 1$, a to platí právě tehdy, je-li $p \equiv 1 \pmod{4}$. □

Zákon kvadratické reciprocity

Nejdůležitější tvrzení, umožňující efektivně určit hodnotu Legendreova symbolu (a tak rozhodnout o řešitelnosti kvadratické kongruence), je tzv. Zákon kvadratické reciprocity.

Věta

Nechť p, q jsou lichá prvočísla. Pak

- 1 $\left(\frac{-1}{p}\right) = (-1)^{\frac{p-1}{2}}$
- 2 $\left(\frac{2}{p}\right) = (-1)^{\frac{p^2-1}{8}}$
- 3 $\left(\frac{q}{p}\right) = \left(\frac{p}{q}\right) \cdot (-1)^{\frac{p-1}{2} \frac{q-1}{2}}$

Důkaz.

Viz literatura, důkazů je celá řada (v roce 2010 uváděl F. Lemmermeyer 233 důkazů), obvykle ovšem využívajících (zejména u těch stručnějších z nich) hlubších znalostí z algebraické teorie čísel. □

Věta se v tomto tvaru uvádí zejména proto, že pomocí těchto tří vztahů a základních pravidel pro úpravy Legendreova symbolu jsme schopni vypočítat hodnotu (a/p) pro libovolné celé číslo a .

Důsledek

- 1 -1 je kvadratický zbytek pro prvočísla p splňující $p \equiv 1 \pmod{4}$ a nezbytek pro prvočísla splňující $p \equiv 3 \pmod{4}$.
- 2 2 je kvadratický zbytek pro prvočísla p splňující $p \equiv \pm 1 \pmod{8}$ a nezbytek pro prvočísla splňující $p \equiv \pm 3 \pmod{8}$.
- 3 Je-li $p \equiv 1 \pmod{4}$ nebo $q \equiv 1 \pmod{4}$, je $(p/q) = (q/p)$, pro ostatní lichá p, q je $(p/q) = -(q/p)$.

Příklad

Určete $\left(\frac{79}{101}\right)$.

Řešení

$$\left(\frac{79}{101}\right) = \left(\frac{101}{79}\right)$$

101 dává po dělení 4 zbytek 1

$$= \left(\frac{22}{79}\right)$$

$$= \left(\frac{2}{79}\right) \cdot \left(\frac{11}{79}\right)$$

$$= \left(\frac{11}{79}\right)$$

79 dává pod dělení 8 zbytek -1

$$= (-1) \left(\frac{79}{11}\right)$$

11 i 79 dávají pod dělení 4 zbytek 3

$$= (-1) \left(\frac{2}{11}\right) = 1$$

11 dává pod dělení 8 zbytek 3

Jacobiho symbol

Vyčíslení Legendreova symbolu (jak jsme viděli i v předchozím příkladu) umožňuje používat zákon kvadratické reciprocity jen na prvočísla a nutí nás tak provádět faktorizaci čísel na prvočísla, což je výpočetně velmi náročná operace. Toto lze obejít rozšířením definice Legendreova symbolu na tzv. *Jacobiho symbol* s podobnými vlastnostmi.

Definice

Nechť $a \in \mathbb{Z}$, $b \in \mathbb{N}$, $2 \nmid b$. Nechť $b = p_1 p_2 \cdots p_k$ je rozklad b na (lichá) prvočísla (výjimečně neseskupujeme stejná prvočísla do mocniny, ale vypisujeme každé zvlášť, např. $135 = 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5$).

Symbol

$$\left(\frac{a}{b}\right) = \left(\frac{a}{p_1}\right) \cdot \left(\frac{a}{p_2}\right) \cdots \left(\frac{a}{p_k}\right)$$

se nazývá *Jacobiho symbol*.

Dále ukážeme, že Jacobiho symbol má podobné vlastnosti jako Legendreův symbol (s jednou podstatnou odchylkou). Neplatí totiž obecně, že z $(a/b) = 1$ plyne řešitelnost kongruence $x^2 \equiv a \pmod{b}$.

Příklad

$$\left(\frac{2}{15}\right) = \left(\frac{2}{3}\right) \cdot \left(\frac{2}{5}\right) = (-1) \cdot (-1) = 1$$

a přitom kongruence

$$x^2 \equiv 2 \pmod{15}$$

není řešitelná (není totiž řešitelná kongruence $x^2 \equiv 2 \pmod{3}$ a není ani řešitelná kongruence $x^2 \equiv 2 \pmod{5}$).

Věta (Kvadratická reciprocita pro Jacobiho symbol)

Nechť $a, b \in \mathbb{N}$ jsou lichá. Pak

- 1 $\left(\frac{-1}{a}\right) = (-1)^{\frac{a-1}{2}}$
- 2 $\left(\frac{2}{a}\right) = (-1)^{\frac{a^2-1}{8}}$
- 3 $\left(\frac{a}{b}\right)\left(\frac{b}{a}\right) = (-1)^{\frac{a-1}{2}\frac{b-1}{2}}$

Příklad

Rozhodněte o řešitelnosti kongruence $x^2 \equiv 219 \pmod{383}$.

Řešení

383 je prvočíslo, proto bude kongruence řešitelná, bude-li Legendreův symbol $(219/383) = 1$.

$$\left(\frac{219}{383}\right) = -\left(\frac{383}{219}\right) \quad (\text{Jacobi}) \quad 383 \text{ i } 219 \text{ dávají po dělení } 4 \text{ zbytek } 3$$

$$= -\left(\frac{164}{219}\right) = -\left(\frac{41}{219}\right) \quad 164 = 2^2 \cdot 41$$

$$= -\left(\frac{219}{41}\right) \quad (\text{Jacobi}) \quad 41 \text{ dává po dělení } 4 \text{ zbytek } 1$$

$$= -\left(\frac{14}{41}\right) = -\left(\frac{2}{41}\right) \left(\frac{7}{41}\right)$$

$$= -\left(\frac{7}{41}\right) \quad 41 \text{ dává po dělení } 8 \text{ zbytek } 1$$

$$= -\left(\frac{41}{7}\right) \quad 41 \text{ dává po dělení } 4 \text{ zbytek } 1$$

$$= -\left(\frac{-1}{7}\right) = 1 \quad 7 \text{ dává po dělení } 4 \text{ zbytek } 3.$$

V případě, že je modul kvadratické kongruence prvočíslo p splňující $p \equiv 3 \pmod{4}$, pak umíme nejen rozhodnout o řešitelnosti kongruence, ale též snadno popsat všechna řešení této kongruence.

Tvrzení

Uvažme prvočíslo $p \equiv 3 \pmod{4}$ a číslo $a \in \mathbb{Z}$ splňující $(a/p) = 1$. Kongruence $x^2 \equiv a \pmod{p}$ má dvě řešení

$$x \equiv \pm a^{\frac{p+1}{4}} \pmod{p}.$$

Důkaz.

Dosazením snadno ověříme, že $(a^{\frac{p+1}{4}})^2 \equiv a^{\frac{p+1}{2}} \equiv a \cdot \left(\frac{a}{p}\right) \equiv a \pmod{p}$ a obě řešení jsou tedy uvedeného tvaru. □

Příklad

S trochou práce dopočítáme, že řešením kongruence $x^2 \equiv 219 \pmod{383}$ je $x \equiv \pm 219^{96} \equiv \pm 169 \pmod{383}$.

Rabinův kryptosystém

Prvním veřejným kryptosystémem, k jehož prolomení je prokazatelně potřeba faktorizovat modul, je **Rabinův kryptosystém**, který si uvedeme ve zjednodušené verzi:

- každý účastník A potřebuje dvojici klíčů – veřejný V_A a soukromý S_A
- generování klíčů: A zvolí dvě podobně velká prvočísla $p, q \equiv 3 \pmod{4}$, vypočte $n = pq$.
- $V_A = n, S_A = (p, q)$
- zašifrování numerického *kódu* zprávy M :
$$C = C_e(M) \equiv M^2 \pmod{n}$$
- dešifrování šifry C : vypočtou se (čtyři) odmocniny z C modulo n a snadno se otestuje, která z nich byla původní zprávou.

Výpočet druhé odmocniny z C modulo $n = pq$,
kde $p \equiv q \equiv 3 \pmod{4}$

- vypočti $r = C^{(p+1)/4} \pmod{p}$ a $s = C^{(q+1)/4} \pmod{q}$
- vypočti a, b tak, že $ap + bq = 1$
- polož^a $x = (aps + bqr) \pmod{n}$, $y = (aps - bqr) \pmod{n}$
- druhými odmocninami z C modulo n jsou $\pm x, \pm y$.

^aUvědomte si, že jde vlastně o aplikaci Čínské zbytkové věty!

Příklad

V Rabinově kryptosystému Alice zvolila za svůj soukromý klíč $p = 23$, $q = 31$, veřejným klíčem je pak $n = pq = 713$. Zašifrujte zprávu $m = 327$ pro Alici a ukažte, jak bude Alice tuto zprávu dešifrovat.

Řešení

$c = 692$, kandidáti původní zprávy jsou $\pm 4 \cdot 23 \cdot 14 \pm 3 \cdot 31 \cdot 18 \pmod{713}$.

Kryptografie s veřejným klíčem (PKC)

Dva hlavní úkoly pro PKC jsou zajistit

- šifrování, kdy zprávu **zašifrovanou** veřejným klíčem příjemce není schopen rozšifrovat nikdo kromě něj (resp. držitele jeho soukromého klíče)
- podepisování, kdy integrita zprávy **podepsané** soukromým klíčem odesílatele může být ověřena kýmkoliv s přístupem k veřejnému klíči odesílatele

Nejčastěji používané systémy PKC:

- RSA (šifrování) a odvozený systém pro podepisování zpráv
- Digital signature algorithm (DSA) a varianta založená na eliptických křivkách (ECDSA)
- Rabinův kryptosystém (a podepisování)
- ElGamal kryptosystém (a podepisování)
- Kryptografie eliptických křivek (ECC)
- Diffie-Hellmanův protokol na výměnu klíčů (DH)

Princip digitálního podpisu

Podepisování

- 1 Vygeneruje se otisk (hash) H_M zprávy pevně stanovené délky (např. 160 nebo 256 bitů).
- 2 Podpis zprávy $S_A(H_M)$ je vytvořen (pomocí dešifrování) z tohoto hashe s nutností znalosti soukromého klíče podepisujícího.
- 3 Zpráva M (případně zašifrovaná veřejným klíčem příjemce) je spolu s podpisem odeslána.

Ověření podpisu

- 1 K přijaté zprávě M se (po jejím případném dešifrování) vygeneruje otisk H'_M
- 2 S pomocí veřejného klíče (deklarovaného) odesílatele zprávy se rekonstruuje původní otisk zprávy $V_A(S_A(H_M)) = H_M$.
- 3 Oba otisky se porovnají $H_M = H'_M$?

(Kryptografická) hashovací funkce

(Kryptografická) hashovací funkce má mít následující vlastnosti:

- Pro libovolnou zprávu je snadné nalézt její hash.
- Nelze (v reálném čase) zjistit zprávu s požadovaným hashem.
- Nelze (v reálném čase) nalézt dvě zprávy se stejným hashem.
- Každá změna zprávy se projeví změnou hashe.

Příklady:

- MD5 (128 bit, Rivest 1992) – není collision-resistant
- SHA-1 (160 bit, NSA 1995) – od roku 2005 považována za nedostatečně odolnou proti kolizím, 2017 nalezen první kolidující pár (viz [Google research](#))
- RIPEMD-320
- SHA-3